

Education: Theory & Practice
Науката за образованието: теория и практика

ЕСЕТО КАТО ИНТЕГРАТИВЕН КОНСТРУКТ – НОРМАТИВЕН, ПРОЦЕСУАЛЕН И ОЦЕНЪЧНО-РЕЗУЛТАТИВЕН АСПЕКТ

**Надежда Райчева, Иван Капурдов, Наташа Цанова,
Иса Хаджиали, Снежана Томова**
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Есето е една от формите на материализация на идеята за интеграция в съдържанието на образованието. При това то представлява едновременно, в единство проява на интеграция на умения и на съдържание. Чрез есето се реализира и „визуализира“ компетентността на личността да комуникира в различни контексти. В този смисъл то е проекция на ключови компетентности от различни групи и има своето естествено присъствие в учебните програми по различни учебни предмети. В статията е представен анализ на есето в три взаимосвързани среза: (I) нормативен – есето в контекста на ключовите компетентности в Европейската рамка за учене през целия живот и в учебните програми; (II) процесуален – етапи на създаване на есето и групи умения по етапи; (III) оценъчно-резултативен – специфика на оценяване на есето като интегративен конструкт.

Keywords: essay, integration, key competencies, assessment

Въведение

Основно предизвикателство пред съвременното образование е да подготви личности с широки възможности за адаптация в обществото, със способности за комуникация, разбрана в най-широк контекст. В съвременния свят комуникацията се простира от разбиране и споделяне на това разбиране по отношение на процеси и явления във външната среда (обществено-икономическа и природна) до разбиране и споделяне на вътрешни субективни възприятия и усещания в нов тип ситуация, характеризираща се с неограничени възможности за общуване. В очакванията от образованието са заложили знания, умения и отношения към природата, обществото и човешкото битие. Демонстрирането на тези очаквани резултати може да бъде провокирано в различни контексти и с различни изразни средства – вербални, визуални, музикални и т.н.

В групата на вербалните средства за споделяне на мнения и отношения е и есеистичният стил на изразяване. По своята същност есето може да се разглежда като продукт на интегриране на съдържание и умения.

Същност и видове есе

Есето се определя като опит за изказване на размисли, становище, отношение по определен проблем; споделяне на личен и културен опит; обобщаване на знание от житейската и културната практика.¹⁻⁴⁾ В този смисъл есето интегрира в съдържателен план знания от културния и социалния опит и ценностни отношения на личността.

Като проява на комуникативна компетентност, есето е свързано със следните умения на ученика: избира цел, стил и език на изложението; съставя план на текст; структурира текст с вътрешна логическа съгласуваност между отделните части; избира информация от различни източници; анализира различни гледни точки; коментира данни; извежда причинно-следствени връзки; формулира теза; избира и подрежда аргументи.

В зависимост от водещата цел, разбираана като умение, което демонстрира личността чрез есето, се различават: есе за дефиниране; есе за описание; есе за обяснение; есе за сравнение; есе за извеждане на причинно-следствени връзки; аргументативно есе; оценъчно есе.

Така изведените типове есе показват, че почти всеки опит на личността да представи собственото си разбиране за определена част от света може да се разглежда като есе (Ангелова, 2004; Димчев, 2010).

Във всяко есе основната цел е представена в по-явен или по-скрит вид в заглавието (темата) на есето. При писане на есе по външно зададена тема първите стъпки са свързани с разгадаването на целта и като ключови думи, които да насочват пишещия се предлага избор сред следните дейности: дефинирай, опиши, анализирай, изясни, оцени, направи заключение, направи коментар, проучи, представи, подчертай, дай пример, прогнозирай, предложи алтернатива и др. Във всеки конкретен случай за всяко есе се избира част от тези ключови думи, които са в съответствие с темата и целта на есето.⁵⁻⁷⁾ Есето има личностна, научно-аргументативна, художествена, фолклорно-фантазна и композиционна същностна специфика. (Рашева-Мерджанова, 2005). Основните признаци на есето са: свобода от регламент, скрита диалогичност, висока субективност, оригиналност, емоционалност и експресивност и др. (Ангелова, 2004; Димчев, 2010).

Нормативен аспект на есето

От гледна точка на възможността есеистичното изложение да визуализира широк кръг от умения на ученика (и на студента) може да се разбере и фактът, че в много учебни заведения то е добре експлоатиран вариант за оценяване на учениците или студентите. Още един силен аргумент в подкрепа на избор на есето като средство за оценяване може да бъде открит в редица документи, които определят съдържа-

нието и донякъде технологията на обучение в страните членки на Европейския съюз, в това число и в България.

Разгледано в границите на европейската стратегия за учене през целия живот, очертана от документи, сред които и Европейската рамка на ключовите компетентности за учене през целия живот,⁸⁾ есето може да послужи за визуализиране на знания, умения и отношения в различните групи компетентности (таблица 1).

Таблица 1. Есето като средство за демонстриране на знания, умения и отношения по групи компетентности за учене през целия живот

	Знания	Умения	Отношения
Общуване на роден език	Добро владение на основната лексика, граматиката и различните стилове и функции на езика. Познаване на основните характеристики на писмената форма.	Способност да общуваме в писмена форма, да разчитаме и да изпращаме различни съобщения в разнообразни ситуации и с различни цели. Способност да се аргументираме убедително в писмена форма. Способност да разграничаваме при слушане, говорене, четене и писане полезната от излишната информация.	Да създаваме позитивно отношение към родния език чрез признаването му като потенциален източник за личностно и културно обогатяване.
Общуване на чужд език	Познаване на лексика, граматика... Познаване на основните характеристики на различните стилове в писмен език.	Ползване на помощни материали (напр. бележки, диаграми, карти) с цел разбиране или създаване на писмен текст.	Да усещаме културните разлики и да не се поддаваме на стереотипи.
Математическа грамотност и компетентност в науката и технологиите	Добро познаване на цифри и мерни единици и способност за използването им, познаване на елементарни форми на математическо представяне — графики, формули, статистика. Разбиране на връзката между технологията и науката, обществото, културата, околната среда.	Способност за боравене с математически символи и формули, дешифриране и тълкуване на математическия език и откриване на връзката му с естествения език. Способност за представяне на резултатите и разсъжденията, довели до тях.	Желание за търсене на доводи в подкрепа на твърдения. Готовност за приемане или отхвърляне на твърденията на околните на база на приемливи (или не) доводи или доказателства. Интерес към науката и технологиите, вкл. към въпросите на безопасността и сигурността, както и етични въпроси.

			Позитивно отношение към използването на реални данни и осъзнаване на нуждата от логика при достигане до заключения.
Дигитални компетенции	Познаване на основните компютърни програми, вкл. текстообработка... Познаване на възможностите, които дава интернет. Разбиране на надеждността и законността на наличната информация.	Умения за търсене, събиране и обработка на електронна информация (създаване, подредба, разграничаване на същественото от несъщественото, на субективното от обективното, на реалното от виртуалното), данни и идеи и методичното им използване. Умения за използване на ИКТ с цел подпомагане на аналитичното мислене, креативността и иновациите	Склонност към използване на ИКТ за самостоятелна или групово работа; внимателен анализ и преценка на наличната информация.
Обществени и граждански компетентности	Познаване на общоприетите правила за поведение. Познаване на културата на европейските и другите общества. Познаване на основните исторически събития, тенденции и фактори в Европа и света. Познаване на процесите на емиграция и имиграция, както и малцинствата в Европа и света.	Способност за конструктивно общуване в различна социална среда (уважавайки гледните точки и поведението на околните; съзнаване на индивидуалната и колективната отговорност). Уважаване и разбиране на културната идентичност при межкултурни контакти; способност за приемане и разбиране на други гледни точки.	Да се опита да преодолява стереотипите и предразсъдъците. Разбиране и възприемане на различията в ценностните системи на различните религиозни и етнически групи. Аналитично възприемане на информацията от средствата за масова комуникация.
Умения за учене	Познаване и разбиране на различни методи на учене, силните и слабите страни на дадени умения.	Способност за концентрация за кратък или продължителен период от време. Способност за аналитично разсъждение за целите на ученето. Способност за общуване като част от процеса на обучение.	Желание да променяме и развиваме компетенциите си, лична мотивация и увереност в успеха.
Културни компетентности	Основни познания в областта на културата, вкл. популярната култура като част от човешката история. Познаване на националното и европейското културно наследство и мястото им света. Познаване на развитието на културните предпочитания и значението на естетиката.	Способност за артистичен изказ с помощта на различни средства според вродените индивидуални способности. Способност за оценка на произведения на изкуството и представления, базирани на широка култура. Способност за причисляване към дадена културна принадлежност.	Способност за оформяне на естетическа нагласа чрез артистичен изказ. Силно изразено чувство за идентичност в комбинация с уважение към различното.

Предприема- чество	Познаване на съществу- ващите възможности с цел определяне на тези, които отговарят най-добре на даден човек в личен и професионален план.	Способност за откриване на силните и слабите страни на даден човек. Способ- ност за оценка на ситуацията и поемане на разумни рискове.	Положително отношение към промяната и новото.

На територията на нормативните документи, определящи съдържанието и елементи от технологията на средното образование в България, есето може да намери сериозно приложение по отношение на диагностиката на групи умения от широк кръг предметни области. Спецификата на създаването на есе е част от очакваните резултати по български език и литература в VIII клас и умението за създаване на такъв тип текст може да се прилага като готов конструкт във всички останали учебни предмети в гимназиален етап за демонстриране на определени очаквани резултати (таблица 2).⁹⁾

[Н]еобходимо е учениците да се учат да пишат есе, но не защото се очаква от тях да станат есеисти, а защото чрез уменията за създаване на есе може да се провери дали един човек е креативен, с творческа нагласа; дали може да свързва мечтите с живота си и с общи фундаментални проблеми – на човечеството, на културата, на науката и на познанието. Точно затова работата върху есе в училище е изключително ценна. И точно затова тя присъства не само в обучението по български език и литература, а и по всички учебни предмети.²⁾

Таблица 2. Възможности за приложение на есето като инструмент за визуализиране на определени очаквани резултати по учебни предмети

Учебен предмет, клас, тема	Защитават теза въз основа на личен опит, като използват аргументи от различен тип.
Български език и литература VIII клас Тема Есе	Подбират и подреждат аргументите съобразно осмисления материал и асоциациите си. Използват повествование, описание и разсъждаване в изложението си. Използват текстопораждащи техники, най-пълно съответстващи на субективното им комуникативно намерение. Построяват логически изложението си и го оформят в съответствие с основните изисквания за писмено общуване (правопис, пунктуация, графично оформяне).
История и цивилизация VIII клас	Рискът да бъдеш различен: малцинствата в средновековна Европа. Сравнява ролята и начините на проявление на общественото мнение през Средните векове и в съвременността.

Средновековното общество IX клас Новото време X клас Опити за налагане на световен ред. Разделеният свят — „студената война“ Обединена Европа — новите надежди на Стария континент Култура и технологии Всекидневие	Сравнява средствата за комуникация на средновековния човек с тези на съвременния и дава характерни примери за обмен на идеи, знания и традиции в двете епохи. Обяснява връзката между идеите на новото време и значимите социално-политически преврати през епохата. Открива модерността във всекидневието на българина. Открива мястото на България и Балканите в опитите за налагане на световен ред. Разбира отражението на локалните конфликти в междудържавните отношения. Разбира перспективите на евроинтеграцията за България. Разбира трудностите на българското общество в преход. Разбира рисковете на технологичната революция. Разбира предизвикателствата пред човека на XXI век.
География и икономика VIII клас Европа Балкански полуостров IX клас Природни компоненти и комплекси на Земята Природоресурсен потенциал на света X клас Граници на България Природна среда Природогеографски области. Човекът — водещ елемент в системата: природа — общество — стопанство	Оценява природата като условие за живот и фактор за стопанска дейност. Изразява мнение за типични проблеми на населението — застаряване, миграции, етнически конфликти. Оценява ролята на европейците за световната цивилизация (наука, техника, култура). Изразява мнение за типични проблеми на населението на Балканския полуостров — етнически и военни конфликти, безработица и миграции. Оценява природните ресурси на България и родния край. Дискутира влиянието на стопанската дейност на човека за изменението на природните компоненти и комплекси. Оценява природоресурсния потенциал на Земята. Коментира дейността и ролята на международните правителствени и неправителствени организации по проблемите на устойчивото развитие. Оценява положителните и отрицателните страни на урбанизацията. Оценява предимства и недостатъци на градския начин на живот. Коментира съвременните социално-икономически проблеми и аргументира пътища за тяхното решаване. Прогнозира промените на функциите на границите в процеса на евроатлантическата интеграция на страната. Познава източниците и видовете замърсявания на природната среда в България и доказва необходимостта от използването на екологичния мониторинг. Оценява природоресурсния потенциал на природогеографските области като фактор за формиране на стопанската им структура и формулира екологични проблеми.

	Доказва зависимостта между съвременните миграции и жизнения стандарт на населението в България и подкрепя с примери доказателствата си.
Музика и Изобразително изкуство VIII и IX клас	Оценява връзката на музиката със социалните и културните явления и процеси в различни исторически условия; смисъла и ролята на музиката в съвременните форми за развлечение. Дискутира и мотивира предпочитанията си по въпроси, свързани с изразните средства, емоционално-естетическо въздействие и ролята на символите в художествените произведения. Изучава асоциативните възможности на образа и словото. Коментира противоречието между избор по личен вкус и в резултат от манипулация. Аргументира ролята на съвременните технологии в музиката. Дискутира и изказва аргументирани мнения за произведения на изкуството. Разграничава разнообразни носители на средства за визуална информация и комуникация и техни възможности за въздействие.
Биология и здравно образование VIII клас Място на човека в клас Бозайници Човешкият организъм – структурни равнища на организация IX клас Екосистема Поведение Биосфера X клас Наследственост и изменчивост Еволюция на организмите	Характеризира човека като биосоциално същество. Оценява значението на природосъобразния начин на живот за нормалното функциониране на човешкия организъм. Оценява необходимостта от знания за природата и разумното използване на ресурсите ѝ. Аргументира отговорността на човека за опазване на биоразнообразието. Оценява необходимостта от лекарска помощ и рисковете от самолечение. Прогнозира промени в екосистемите в резултат от въздействието на човека. Характеризира поведението като адаптация на организмите към средата. Обосновава връзката между промените в биосферата и здравето на човека. Изяснява ролята на свойствата наследственост и изменчивост за организмовия свят. Обосновава принадлежността на трите човешки раси към вида хомо сапиенс.
Химия и опазване на околната среда VIII клас Органични вещества IX клас	Оценява екологичните проблеми, свързани с употребата на горива, пластмаси и влакна. Описва възможностите за решаване на екологичните проблеми. Характеризира здравно-екологични проблеми, свързани със синтетичните миещи вещества.

Азотна и въглерод-на група. Мазнини. Сапуни и синтетични миещи вещества Наркотични вещества Х клас Опазване на околната среда. Метали от IV – VI период	Познава екологични проблеми, свързани със съединения, участващи в кръговрата на азота и въглерода. Сравнява вредни и полезни вещества, използвани за получаване на енергия. Познава физиологичното действие на някои наркотични вещества и леталните им концентрации. Доказва необходимостта от вторична употреба на материалите, безотпадъчни технологии и безвредни производства. Свързва използваните горива със замърсяването на околната среда. Познава физиологичното действие на тежките метали.
Физика и астрономия VIII клас Енергия Топлинни машини IX клас Електромагнитни вълни Х клас Атомно ядро Еволюция на звездите	Описва преобразуването на енергията в природата. Оценява работата на топлинните машини за топлинното замърсяване на околната среда. Дава примери за съвременни приложения на радиовълните и микровълните в наземните и космическите телекомуникации. Дискутира проблемите при термоядрените реактори и перспективите на термоядрената енергетика. Познава съвременните аспекти на връзката между физиката на микросвета, астрофизиката и космологията.
Психология и логика IX клас Истина и аргументация Комуникация и толерантност Личностни различия и общуване Зависимостите	Оценява тези от гледна точка на аргументираност, формулира теза, конструира умозаключения, познава различни видове аргументация. Приема различията между хората. Умее да пише ясно по теми от различни предметни области. Оценява социални последици от въздействието на психологически зависимости. Съпоставя изисквания, които има към бъдеща професия, и своите потенциали. Различава основни движещи сили на поведението.
Етика и право Х клас Историческо и културно многообразие на морала Етика на желанието Етически феномени, регулиращи междуличностни отношения	Оценява ролята на основни етически норми в трите световни религии. Анализира отношенията желание – дълг, любов – брак, свобода – отговорност. Определя характерни черти на семейния морал. Оценява ролята на светския морал.

Есето е форма за демонстриране на умения на учениците, асоциирани с: когнитивните равнища анализ, синтез и оценка, както и афективните равнища – усвояване на ценностна ориентация, организация на ценностните ориентации, разпространение на ценностна ориентация от таксономията на целите на Блум (Bloom et al., 1956).

Процесуален аспект на есето

Есето, обосновано като форма на интеграция, както по умения, така и по съдържание, може да бъде описано в технологичен (процесуален) план, тоест като път на създаване, чрез етапите на създаване на интегративен конструкт с конкретизация на групите умения по етапи (фиг.1).

Фигура 1. Етапи на създаване на есе и групи умения по етапи

Още повече че може да се намери присъствието на изведени алгоритми за писане на есе в определени етапи на дадения процес (избор на тема, цел, предмет на изказването, приложение на стратегии за планиране на аргументативен текст –

създаване на схема на идеите, анализ от шест перспективи – описване, сравняване, асоцииране, анализиране, приложение, обосноваване, създаване на план на текста, създаване на първоначален вариант, редактиране и т.н.)

Оценъчно-резултативен аспект на есето

Оценяването на есе, като форма за демонстриране на определени компетентности, формиращи в обучението по български език и литература, е с изведени критерии, конкретизирани в две основни групи: компетентности за изграждане на есе и езикови компетентности, или в три групи: съдържателни, езиково-стилови, технически.^{2,3)} В други случаи критериите са конкретизирани по отношение на информацията, структурата, интерпретативните умения, аргументативните умения, уменията за вербално представяне на информация, цитиране и др. Този тип оценяване е в полето на аналитичното оценяване. Сред предимствата на есето като средство за оценяване е възможността да се оценят едновременно умения от различни когнитивни и афективни равнища; провокира творчеството и е свързано с умения за свързване на знания от различни области. Същевременно оценяването чрез есе има и някои ограничения – времеемко е, както за създаване, така и за проверка, оценяване и рецензиране; субективизмът при оценяването е по-силно изразен, отколкото при други средства със същата цел и др.¹⁾ Есето е пример за специфичен продукт от дейността на ученика, при който в едни случаи се прилага аналитично оценяване, а в други доминира холистичното оценяване. В случаите, когато есето е средство за демонстриране на групи умения, формиращи в полето на обучение по роден език или по чужд език, се прилага оценяване с отчитане на уменията поотделно и оценката се получава като сума от количеството и качеството на демонстрираните умения – например граматически, лексикални, синтактични и т.н. Ако умението е приложено с цел демонстриране на отношение на ученика към определен проблем от учебното съдържание, дискутиран в дадена предметна област, оценяването му се базира на холистичния подход, при който *„цялото е повече от сумата на отделните части“*. Оценяването се основава на цялостното впечатление, което оставя продуктът (есето) върху оценяващия. В този случай ученикът демонстрира в единство компетентности от една или няколко области на науката, изкуството или бита и компетентности за създаване на аргументативен текст от есеистичен тип. Например демонстрирането на отношение към агресията като социално явление чрез есе е базирано на определени умения (очаквани резултати) от учебните програми по „Психология и логика“ и „Биология и здравно образование“ в IX клас⁹⁾ (таблица 3). Естествено, в двете предметни области проблемът агресия е представен на различна основа и в този смисъл, в чисто съдържателен план частично го „осветява“. Изграждането на цялостен образ изисква

съответна съдържателна интеграция, изграждането на ново „цяло“, което отразява същността на агресията като биологично, но и като социално явление (Попов, 1999; Bushman, 1998; Bushman et al., 1999). В този контекст есето е добър инструмент за демонстриране на отношението на учениците към агресията.

Таблица 3. Очаквани резултати, свързани с агресията, от учебни програми в IX клас

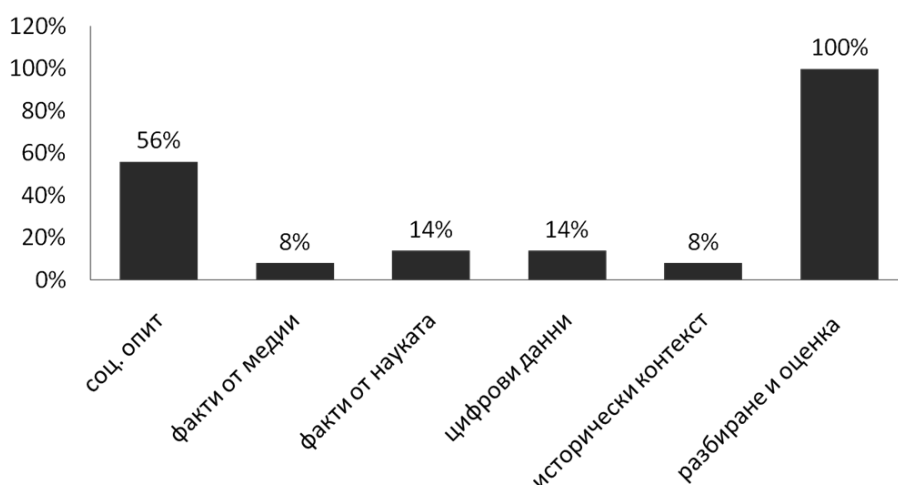
Психология и логика, IX клас	Различава основни движещи сили на поведението.
Биология и здравно образование, IX клас	Характеризира поведението като адаптация на организмите към средата.

Тези очаквани резултати се визуализират в есе на тема: „Агресията в училище – положително или отрицателно явление“ или „Агресията при човека – закономерно биологично явление или недостатък на човешкото общество“.

При оценяване на есета на учениците имаме предвид следните групи критерии.

Основни критерии, произтичащи от целите

Ученикът изброява фактори, предизвикващи агресия, разглежда агресията като естествена част от поведението на индивида, но оценява агресията като отрицателно явление.

Фигура 2. Резултати от анализ на есета на ученици в IX клас

Основни критерии, произтичащи от спецификата на есето като форма на проява на интеграцията

Ученикът базира аргументацията си на социалния си опит, факти от науката и медиите, позиционира проблема в обществено-икономически и исторически контекст.

Подложихме на анализ 63 есета на посочените теми, написани от ученици в IX клас. Резултатите сочат, че: (а) учениците заемат ясна и категорична позиция при оценяване на агресията като негативно явление; (б) обосновават и анализират фактори, които предизвикват агресия; (в) анализират агресията като естествен елемент от поведението; (г) предлагат мерки за ограничаване на агресията; (д) аргументацията е основно на базата на общи разсъждения и личен опит; (е) подценява се боравенето с факти и данни; (ж) силно подценено е поставянето и разглеждането на проблема в исторически и обществено-икономически контекст (фиг. 2).

Изводи

(А) Есето може да се разглежда като форма на проява на интеграция по съдържание и умения в пряка връзка с очакваните резултати (знания, умения и отношения), заложи в Европейската рамка на ключовите компетентности за учене през целия живот и учебните програми.

(Б) Процесът на създаване на есе може да бъде описан по етапите за създаване на интегративен конструкт в три основни етапа – ориентировъчно-аналитичен, конструктивно-синтезен и оценъчно-рефлексивен с водещи умения – избор, свързване, оценка.

(В) При оценяване на есето като интегративен конструкт доминира холистичният подход.

Заклучение

Есето, като специфичен вид изразност, заема сериозно място в контекста на диагностициране на отношенията на учещите към определени проблеми с интегративен характер. Процесът на свързване на знания от различни области на битието ни, на стилове на изразяване и представяне е същностна характеристика на творческия процес. А голямата цел на съвременното образование е да подкрепя и развива креативността, да създаде уверени личности с възможност да изразяват себе си, своето отношение към света, потопени в сложност от взаимоотношения в природата, обществото, мисленето и битуването на съвременния човек.

БЕЛЕЖКИ

1. http://ar.cetl.hku.hk/am_essay.htm
2. http://liternet.bg/publish17/k_mihova/pytevoditel.htm
3. http://liternet.bg/publish17/k_mihova/pytevoditel_2.htm
4. <http://liternet.bg/publish7/isavova/ese.htm>
5. http://education.exeter.ac.uk/dll/studyskills/answering_questions.htm
6. <http://www.mantex.co.uk/2009/08/23/writing-essays-instruction-terms/>
7. <http://www.reading.ac.uk/internal/studyadvice/studyresources/essays/sta-planningessay.aspx>
8. Министерство на образованието и науката. (2007). Ключови компетентности. Европейска референтна рамка. София: дирекция „Политика в средното образование“.
9. Министерство на образованието и науката. (2001). Общо образование. Учебни програми

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелова, Т. (2004). *Методика на обучението по български език: съвременни проблеми*. София: СЕМА РИП.
- Димчев, К. (2010). *Методика на обучението по български език: реалности и тенденции*. Велико Търново: Знак 94.
- Попов, Х. (1999). *Човешката агресия: социалнопсихологични и психоаналитични аспекти*. София: Колор студио.
- Рашева-Мерджанова, Я.Д. (2005). *Мултисензорният принцип в обучението и в живота: общи и частни аспекти*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“.
- Bloom, B.S., Englehart, M.D., Furst, E.D., Hill, W.H. & Krathwohl. D.R. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives; the classification of educational goals. I: cognitive domain*. New York: David McKay Co.
- Bushman, B.J. (1998). Priming effects of media violence on the accessibility of aggressive constructs in memory. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 24, 537 – 546.
- Bushman B.J., Baumeister R.F. & Stack A.D. (1999). Catharsis, aggression and persuasive influence: self-fulfilling or self-defeating prophecies. *J. Person. & Soc. Psychol.*, 76, 367 – 376.

THE ESSAY AS AN INTEGRATIVE CONSTRUCT: NORMATIVE, PROCEDURE AND ASSESS-RESULTATIVE ASPECT

Abstract. Essay is one of the forms of materialization of concept on integration of education's content. Simultaneously, it represents unified integration of skills and content. By essay competence of the person for communication in different contexts is realized and 'visualized'. Therefore, it reflects key competencies of different groups and takes essential part of the curriculum in many subjects. An analysis of essay is done in three

interconnected sections: *normative* – essay in the context of key competencies of European framework for life-long learning and in curriculum; *procedure* – stages of essay composing and groups of skills by stages; *assess-resultative* – specificity of assessment of essay as integrative construct.

✉ **Dr. Nadezhda Raycheva**

Mr. Ivan Kapurdov

Prof. Natasha Tzanova (corresponding author)

Dr. Isa Hadjiali

Dr. Snezhana Tomova

Faculty of Biology,

University of Sofia

8, Dragan Tzankov Blvd.,

1164 Sofia, Bulgaria

E-mail: natalizanova@abv.bg